

З.І. Трацяк

Спецыфіка ўвасаблення Першай сусветнай вайны ў беларускай літаратуры

Анотацыя: Артыкул прысвечаны беларускай літаратуры пра Першую сусветную вайну, што ўяўляе тэматычнае поле, якое на сённяшні дзень патрабуе дэталёвага разгляду. Падкрэсліваецца, што на мяжы XX і XXI ст. паступова фарміруецца корпус мастацкіх тэкстаў, якія маюць каштоўнасць для нацыянальнай традыцыі адлюстравання падзей 1914–1918 гг. Асаблівае месца ў беларускім пісьменстве займае творчасць М. Гарэцкага, які ў сярэдзіне 1910-х гг. адным з першых у новай беларускай літаратуры пачаў распрацоўку ваеннай тэматыкі. Заўважана, што Першая сусветная часам увасаблялася як прадвесце рэвалюцыйных падзей і грамадзянскага супрацьстаяння (кнігі М. Зарэцкага, Я. Коласа, К. Крапівы, М. Лынькова і інш.). У 1920–1930-х гг. айчынная літаратура пра 1914–1918 гг. працавала ў трох тэматычных накірунках: падзеі на фронце, у бежанстве, у тыле. У другой палове XX ст. дадзеная тэма паўстала на старонках твораў В. Адамчыка, У. Гніламёдава, Г. Далідовіча, В. Карамазова, І. Шамякіна.

Ключавыя словы: беларуская літаратура, Першая сусветная вайна, Грамадзянская вайна, дакументальна-мастацкая проза, франтавая, бежанская і тылавая літаратура

Abstract: The article is devoted to Belarusian literature about World War I. It is a thematic field which nowadays requires a detailed research. It is emphasized that since the turn of the 20th century a unity of fictional texts valuable for the national tradition of 1914–1918 literary depiction has been formed. M. Haretsky's works play a special part in Belarusian literature. In the middle of the 1910s the author one of the first in the national prose writing started the development of the war theme. It is pointed out that World War I sometimes was depicted as a portent of revolutionary events and civil struggle (books by M. Zaretsky, Ya. Kolas, K. Krapiva, M. Lynkou). In the 1920–1930-ies Belarusian literature about the First World War worked in three fields: events at the front, in the rear, depiction of a refugee life. In the second part of the 20th century the theme was developed by V. Adamchik, U. Hnilamodau, H. Dalidovich, V. Karamazau, I. Schamyakin.

Key words: Belarusian literature, World War I, Civil War, documentary-fictional prose, front, refugee and rear literature

XX ст. – асаблівы час для развіцця беларускай літаратуры, якая паслядоўна ўвасабляла новыя пласты рэчаіснасці, эксперыментавала з актуальнымі мастацкімі формамі, актуалізавала асобныя набыткі мінулага. У сувязі з гістарычнымі перып-

тыямі надзвычайная ўвага надавалася ваеннай тэматыцы: творцы ёміста ўвасобілі асноўныя ўзброеныя канфлікты, у якіх бралі ўдзел беларусы (ад згадак пра Руска-японскую вайну і разгляду Першай сусветнай да ўзнаўлення баявых дзеянняў у Афганістане). Сусветную вядомасць беларускай літаратуры прынеслі ў тым ліку і проза, паэзія і драматургія, прысвечаныя Вялікай Айчыннай. Знакавай стала спадчына А. Адамовіча і В. Быкава. І. Шаблоўская, разважаючы пра айчынныя мастацкія дасягненні, заўважыла, што «ўсё часцей ваенныя падзеі... даюць штуршок да філасофскага асэнсавання падзей другой сусветнай вайны ў маштабах космасу чалавечага быцця, з аднаго боку, і прасторы ўсёй планеты – з другога» [Шаблоўская 2007: 161].

Беларуская літаратура пра Першую сусветную вайну доўгі час заставалася «ўцяні»: чытацкая і даследчыцкая ўвага канцэнтравалася на кнігах, якія ўвасаблялі падзеі Грамадзянскай вайны і Вялікай Айчыннай. Існавала нават меркаванне, што «імпэрыялістычныя вайна ў нашай беларускай літаратуры... адбілася досыць слаба. Калі ня лічыць вершаў Купалы, Коласа, Бядулі і інш., напісаных у часе вайны, ды некалькіх дробных апавяданняў, то мы больш нічога ня маем» [Аліг 1926: 103]. Такая парадаксальная думка сфармулявана ў рэцэнзіі Аліга (гл. часопіс: Маладняк. 1926. № 9) на кнігу «На імперыялістычнай вайне» М. Гарэцкага.

Аднак сам корпус вершаў згаданых вышэй мастакоў слова ўраджае разнастайнасцю тэматыкі, прыёмаў увасаблення крызісных з’яў, ашчадным пераасэнсаваннем-актуалізацыяй фальклорных вобразаў, эксперыметамі з формай твора. Верагодна, што аўтар цытаванай рэцэнзіі меў на ўвазе наступныя паэтычныя здабыткі: «Мяцежнік» (1914), «Ад крыві чырвонай» (1914), «Не мы...» (1914), «І будзе на палях трывожная работа» (1914), «Браты» (1914), «Арліхі» (1914), «І сотнямі тысяч» (1915), «Юда жэніцца» (1915), «То не хаты, а курганы...» (1916), «Штатан смерці» (1917), «Сухавеі» (1917), «Ты слязамі і крыжамі...» (1917), «У зімовую ноч» (1917), «Вайна» (1918) З. Бядулі; «Вецер» (1914), «Божы мой! Калі паўстане...» (1915), «Новаму году» (1915), «Думкі салдата» (1916) «На рэчцы» (1916), «На чужыне» (1916), «Поле» (1917), «Ворагам» (1917) Я. Коласа; «Песні вайны» (1914), «1914-ты» (1915), «Крыўда» (1915), «Груганы» (1915) «Вясна 1915-ая» (1915) Я. Купалы.

«Некалькімі дробнымі апавяданнямі» хутчэй за ўсё лічыліся творы М. Гарэцкага «Літоўскі хутарок» (1915), «Генерал» (1916), «На этапе» (1916), «Рускі» (1925), што на сённяшні дзень успрымаюцца як бяспрэчная класіка беларускай малой прозы. Ва ўсё той жа рэцэнзіі Аліга чытаем: «Калі ў сусветнай літаратуры мы маем цэлы шэраг “чалавечых дакумантаў” аб імперыялістычнай вайне, як “Агонь” А. Барбюса, “Чалавек добр” Франка, “Трыумфальное шествие” Смоліна, “Народ на вайне” Федарчэнка і шмат іншых, то ў беларускай літаратуры пакуль такіх твораў ня было» [Аліг 1926: 104]. Гэтае меркаванне ў яго шматлікіх мадыфікацыях захавала сваю прыцягальнасць для навукоўцаў бадай што да канца ХХ ст.

У такіх умовах «выключэннем» выглядала ваенная проза М. Гарэцкага¹, што доўгі час літаральна аднаасобна годна сведчыла пра распрацоўку тэмы Першай сусветнай у беларускай літаратуры. Склалася ўражанне, што «частыя войны і рэвалюцыі адвучылі нас трымаць сувязь з мінулым... Азірацца далёка. Ганарыцца. Спяшаліся

¹ Гарэцкі Максім Іванавіч (1893–1938) – беларускі мастак слова, грамадскі дзеяч і навукоўца. Жыццёвы шлях пісьменніка скончыўся ў 1938 г. у г. Вязьме: «тройка» НКУС вынесла смяротны прысуд. Напрыканцы 1920-х гадоў М. Гарэцкага арыштавалі ў сувязі з беспадстаўным абвінавачаннем ва ўдзеле ў працы міфічнага «Саюза вызвалення Беларусі». Рэабілітаваны ў 1957 г.

забыцца, сцерці сляды, таму што захаваныя сведчанні маглi стаць доказам, часта каштавалi жыцця» [Алексiевiч 2016: 117]. Пасля рэабiлітацыi М. Гарэцкага ў 1957 г. адбылося паступовае вяртанне яго тэкстаў у чытацкую i навуковую прастору. Сапраўды, акрамя згаданых вышэй апавяданняў, аўтар паспрабаваў увасобiць падзеi 1914–1918 гг. у творах розных жанраў: замалёўкi «Пакiнутыя хаты» (1921), «Фантазія» (1921), «Сiбiрскія абразкi» «Уцекачы» (1923), «Палонны» (1926), аповесцi «Дзве душы» (1918–1919), «Цiхая плынь» (1917–1930), «Камароўская хронiка» (1931–1939), дакументальна-мастацкi твор «На iмперыялістычнай вайне (Запiскi салдата 2-й батарэi Н-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы)» (1926), раман «Вiленскія камунары» (1931–1932), фiласофска-алегарычныя творы «Лявонiус Задумекус» (1931–1932), «Скарбы жыцця» (1932–1935, 1937?), п'еса «Жартаўлiвы Пiсарэвiч» (1925). Сiмптаматычна, што ў большасцi выпадкаў аўтар апавядаў пра падзеi 1914–1918 гг. у кантэксце папярэднiх (асобныя раздзелы «Камароўскай хронiкi» i «Цiхай плынi») i наступных («Дзве душы», «Вiленскія камунары») гiстарычных трансфармацый.

Дакументальна-аўтабiяграфiчная кнiга «На iмперыялістычнай вайне» – вiдаць, самы знакаміты твор у беларускiм мастацтве слова, прысвечаны падзеям Першай сусветнай. М. Гарэцкi пайшоў на незвычайны для айчынай лiтаратуры таго часу эксперымент, спалучыўшы пад адной вокладкай розныя тыпы аповеду: эпісталярны, дзённiкавы i выклад матэрыялу ад iмя першай асобы. У творы злiліся статычны (роздумы персанажа пра ўласны духоўны стан, быццё грамадства, лёс беларусаў) i дынамічны (адлюстраванне ваенных падзей) кампаненты кампазіцыi. Пачынаючы з раздзела «Катастрофа», аповед падпарадкоўваўся вольнаму руху думкi. У некаторых эпізодах (раздзел «Пабыўка») аўтар адлюстраваў сферу падсвядомага. Паводле П. Васючэнкi, «дэфармацыi грамадскага жыцця, звязаныя з вайной, абумоўлiваюць зварот... да нерэалістычных спосабаў творчасцi» [Васючэнка 2014: 77].

Канцэпцыя спалучэння дакументальнага i мастацкага, прапанаваная М. Гарэцкiм, пацвердзiла сваю жыццяздольнасць: у другой палове ХХ ст. сiмбiёз розных аповедных стратэгiй зноў быў запатрабаваны беларускай ваеннай лiтаратурай. Згадаем працы А. Адамовiча «Я з вогненнай вёскi...» i «Блакадная кнiга» (у суаўтарстве з Я. Брылём, У. Калеснiкам i Д. Гранiным). Дарэчы, мастак слова быў адным з удумлiвых даследчыкаў спадчыны М. Гарэцкага. Пазней падобныя тэндэнцыi сталi вiдавочнымi, напрыклад, у творах лаўрэата Нобелеўскай прэміi 2015 г. С. Алексiевiч, якая ў кнiзе «У вайны не жаночы твар» назвала А. Адамовiча сваiм настаўнiкам [Алексiевiч 2016: 9]. Працуючы над цыклам «Галасы Утопii» аўтарка сутыкнулася з сiтуацыяй, калi «экстрэмальная рэальнасць экстрэмальна ж пераўзыходзiць, падаўляе гiпатэтычную мастацкую фантазію на адпаведныя тэмы» [Сiнькова 2017: 67].

Навукоўцы спрабавалi знайсцi фактары, якiя б вычарпальна вытлумачылi спецыфічную рэпрэзентацыю падзей Першай сусветнай вайны ў беларускай лiтаратуры, тым больш, што мастакi слова спазналi яе спусташальны патэнцыял. Я. Купала i З. Бядуля, напрыклад, пэўны час знаходзiліся ў прыфрантавой Вiльнi. Пазней, калi войска ворага падступiла да горада, Я. Купала вырашыў эвакуiравацца ў Расію, а З. Бядуля вярнуўся ў Пасадзец (мястэчка на Лагойшчыне), праз некалькi месяцаў выехаў у Мiнск, займаўся справамі Беларускага таварыства дапамогi пацярпелым ад вайны. У 1916 г. Я. Купалу залiчылi ў спецыяльны дарожна-будаўнiчы батальён. Я. Колас быў змобiлізаваны на службу на пачатку вайны. Пазней ён скончыў Аляксандраўскае вайсковае вучылiшча i ў званні прапаршчыка яго накіравалi на Румынскi фронт. Аднак на месца службы ён не трапiў, бо

захварэў на ліхаманку. Гэта літаральна некалькі біяграфічных рыс, якія пацвярджаюць глыбіню ведання ваеннай рэчаіснасці беларускімі аўтарамі.

Грамадска-палітычныя змены 1917 г. прадвызначылі вектар развіцця літаратурнага працэсу ў першай трэці XX ст. Будаўніцтва камунізму не спрыяла распрацоўцы тэматыкі, звязанай з сусветнай (імперыялістычнай, несправядлівай, буржуазнай) вайной. Я. Колас у паэме «На шляхах волі» маляўніча акрэсліў сітуацыю: «Мой крытык возьме строгі тон, / Ухілаў знойдзе ў ёй мільён / І несучаснасць самой тэмы, / Дакор кіне, што я – немы, / Глухі на зовы нашых дзён. / І скажа: “Досыць нам блукання / Па збітых, пройдзеных “шляхах”, / Пішы аб сённяшніх франтах! / Давай героіку змагання, / Сучаснасць, волі гартаванне, / Трыумфы новых перамог!”» (курсіў наш. – З.Т.) [Колас 1976: 290]. Калі пакінуць у баку вобразнасць мастацкага тэксту, то сутнасць працэсу, услед за А. Адамовічам, мажліва сфармуляваць наступным чынам: «Першая сусветная вайна для савецкай літаратуры 20-х і 30-х гадоў... адхінута... падзеямі рэвалюцыі і грамадзянскай вайны. І кнігі пра тую сусветную вайну... пры наяўнасці ўсіх высокіх якасцей згубіліся сярод велізарнай колькасці таксама выбітных... твораў, прысвечаных падзеям рэвалюцыі і грамадзянскай вайны» [Адамовіч 1982: 25].

Нягледзячы на адносную незапатрабаванасць тэматыкі, звязанай з падзеямі Першай сусветнай, у 1920-1930-я гг., беларускія літаратары не абміналі гэтую напаятабуіраваную праблему, інкарпаруючы яе ў творы, дзе галоўны акцэнт рабіўся на іншых сацыяльных працэсах. Часцей за ўсё вайна паўставала як апошняя кропля, што ў рэшце рэшт выклікала рэвалюцыйную хвалю на прасторах былой Расійскай імперыі, абуджала нязнаныя раней стваральныя і разбуральныя сілы («Набліжэнне» (1934) З. Бядулі, «Затока ў бурах» (1928) Я. Відука, «Сокі цаліны» (квадры III, IV) Ц. Гартнага, «Сцежкі-дарожкі» (1927) М. Зарэцкага, «Крывавы вір» (1923), «На шляхах волі» (1926–1935, 1955–1956) Я. Коласа, «На чырвоных лядах» (1933) М. Лынькова, «Бацькаўшчына» (1931) і «Пошукі будучыні» (1943) К. Чорнага). Поруч з уласна беларускім матэрыялам мастакі слова разглядалі быццё былых ваенных супернікаў – шараговых жыхароў Германіі («Варта на Рэйне» (1927–1928) А. Гародні, «Герой нацыі» (1934) Э. Самуйлёнка).

Паказальна, што ў асобных выпадках пісьменнікі ўсё ж дазвалялі сабе выказаць прыхаваныя сумненні ў вартасцях новага грамадскага ладу. Спрактыкаваны чытач успрымаў не толькі тэкст, але і падтэксты, якія наладжвалі дыялог аўтара з удумлівым рыцыпіентам нават у падцэнзурныя часы. Напрыклад, З. Бядуля пакінуў фінал аповесці «Набліжэнне» адкрытым. Такая магчымасць «запраграмавана» назвай кнігі: да беларускага мястэчка набліжалася не толькі татальная вайна, але і рэвалюцыя, гады калектывізацыі, індустрыялізацыі і рэпрэсій. Нягледзячы на тое, што персанажы спадзяваліся на лепшую будучыню, надыходзячае між волі асацыявалася з новымі нягодамі. Не менш значны і той факт, што А. Гародня – знешне апантаны змагар за сацыялізм – у аповесці «Варта на Рэйне» разважаў пра рэвалюцыю не на радзіме, а ў Германіі, пакідаючы ў баку знаёмыя і таму занадта жахлівыя праявы класавай барацьбы.

Апавядаючы пра Першую сусветную вайну, М. Гарэцкі не пакідаў тэмы пошукаў беларусамі нацыянальнай ідэнтычнасці і аднаўлення дзяржаўнасці. Справа гэтая была надзвычай небяспечнай у грамадстве, дзе ішоў эксперымент па стварэнні інтэрнацыянальнага адзінства савецкіх людзей. Ужо напрыканцы 1920-х гг. пісьменнік «калі і згадваўся, дык абавязкова ў суправаджэнні такіх небяспечных на той час эпітэтаў, як нацдэм, нацыянал-фашыст» [Мушыньскі 2014: 28], а яго творы паступова хаваліся ў спецсховах.

Сімптаматычна, што айчынныя літаратары (сучаснікі ваенных падзей 1914–1918 гг.) не абмяжоўвалі аповед выключна назіраннямі шараговага за канвеерам вайны. Яны звярталі ўвагу на драматычнае жыццё цывільнага ў бліжнім тыле, пад кайзераўскай акупацыяй, у выгнанні. Наогул тэма бежанства напрацягу XX ст. набудзе надзвычайную актуальнасць у сувязі з самымі трагічнымі старонкамі беларускай гісторыі. Як заходнееўрапейскія і амерыканскія пісьменнікі-антымілітарысты (Р. Олдынган, Э.М. Рэмарк, Э. Хемінгуэй, А. Цвэйг), беларускія мастакі слова пазбавілі вайну флёру ўзнёсласці і містыцызму, дэгераізавалі некаторыя яе праявы, пераасэнсавалі такія філасофскія катэгорыі як справядлівасць, сэнс жыцця, гуманізм. Канцэптуальнай падаецца распрацоўка магістральнай апазіцыі «свой – чужы». Імклівыя гістарычныя працэсы разбуралі стэрэатыпнае мысленне, вымушалі персанажа самастойна высвятляць, адкуль ішла небяспека (ад немца-салдата, казака, імперскіх улад і г. д.).

Беларуская літаратура пра Першую сусветную, на наш погляд, падзяляецца на тры выразнаакрэсленыя групы: франтавую, бежанскую і тылавую (часам яны судакранаюцца ці ўзаемапранікаюць). Франтавая проза апавядае пра салдата, які ўпершыню ў гісторыі сутыкнуўся з татальнай вайной, што вызначала тэматычныя дамінанты падобных твораў: адлюстраванне франтавога побыту, атак і контрудараў, жыцця на маршы, знаходжанні ў бліжнім тыле з прычыны лёгкага ранення ці даручэння камандавання. Акрамя дакументальна-мастацкіх запісак «На імперыялістычнай вайне», апавядання «Генерал», асобных раздзелаў «Камароўскай хронікі» М. Гарэцкага згадаем аповесць «Варта на Рэйне» і апавяданне «У поплавах» А. Гародні. Колькасна (але не якасна) дадзеная плынь саступае бежанскай і тылавой літаратуры.

Веды пра вайну персанажа-бежанца саступаюць вопыту салдата-акопніка. Дзейная асоба вымушана трываць нястачы, знаходзіцца пад абстрэлам, змагацца за жыццё блізкіх. Дадзеная плынь вызначаецца і шэрагам спецыфічных тэм: адлюстраванне казацкіх пагромаў («Набліжэнне» З. Бядулі), шляхоў у выгнанне (згаданая вышэй аповесць З. Бядулі, апавяданне «Літоўскі хутарок», запіскі «На імперыялістычнай вайне», урыўкі з рамана «Віленскія камунары» М. Гарэцкага, другая і трэцяя квадры рамана Ц. Гартнага «Сокі цаліны»), уладкаванне і жыццё на чужыне (Сібірскі абаразок «Уцекачы» і п'еса «Жартаўлівы Пісарэвіч» М. Гарэцкага, апавяданне «Туды, на Нёман» Я. Коласа) і інш.

Тылавая плынь вызначаецца матывам вайны «недзе там» (пецярбургскія раздзелы ў раманах Ц. Гартнага «Сокі цаліны», урыўкі «Камароўскай хронікі» М. Гарэцкага). Персанаж незнаёмы з праявамі тэхналагізаванай бойні. Асноўныя крыніцы, што фарміравалі яго ўяўленні, – прэса, чуткі, якія даходзілі з тэатру баявых дзеянняў, аповеды бежанцаў, лісты з фронту (каштоўнасць набывалі тыя з іх, што не трапілі да цензара). Вайна адбівалася на жыцці чалавека, які вымушана назірае за далейшым расслаеннем грамадства, знаёміцца з «дасягненнямі» імперскай прапаганды. Калі салдат успрымаўся як апарат, запраграмаваны на забойства, то цывільны, што працаваў на фабрыцы ці заводзе, функцыянаў як механізм, што забяспечваў франтавы канвеер сродкамі масавага знішчэння.

Паказальна, што айчынная проза яднала франтавую, бежанскую і тылавую плыні (аповесць «Набліжэнне» З. Бядулі). Гэта харакэрна для выпадкаў, калі размова ішла пра беларускія тэрыторыі, што па волі гісторыі з зацішнага тылу ператварыліся ў прыфрантавую паласу ці лінію фронту – эпіцэнтр лёсавызначальных падзей.

Беларуская літаратура пра Першую сусветную спазнала відавочны ўплыў паэтыкі ваеннай прозы Л. Талстога. Паводле А. Адамовіча, многія творцы «перш чым трапіць у акопы і набаявыя пазіцыі, ужо перажылі Аўстэрліц, Барадзіно, Севастопальску абарону...» [Адамовіч 1980: 47]. Гэтыя веды дапамагалі хутчэй выкрышталізаваць-сфармуляваць уласную пазіцыю ў дачыненні да вайны татальнага тыпу. З. Бядуля, М. Гарэцкі, Я. Колас, Я. Купала, К. Чорны ўдумліва чыталі спадчыну рускага мастака слова, звярталі надзвычайную ўвагу на розныя прыёмы мастацкага псіхалагізму, што дазволілі Л. Талстому сказаць уласнае слушнае слова пра чалавека на вайне.

У той жа час беларускія мастакі слова былі супраць механічнага пераймання асобных здабыткаў празаіка. М. Гарэцкі паспрабаваў уявіць, як можа выглядаць такая стылізацыя: «Я пайшоў працаваць у канцылярыю... і па дарозе, восеннай, цёмнай, бязлюднай, думаў: каб цяпер ляцеў снарад і адарваў бы мне палец на левай руцэ, – я чарціў бы праваю і паказаў бы рану толькі скончыўшы заказаную мне камандзірам працу. Хай бы ведалі, які я... Зразумела, што я зараз і ляю сам сябе за падобныя разважанні, і дзівіўся, чаму падобнае глупства лезе ў галаву: ці то пад уплывам чытанай мною раней расійскай літаратуры, ці то яшчэ з якіх прычын...» [Гарэцкі 1985: 372]. Глупствам М. Гарэцкаму, вядома ж, здалася не расійская літаратура пра вайну, якая шчыльна асацыявалася з імем Л. Талстога, а яе павярхоўнае прачытанне і безаглядныя спробы культываваць літаральна ўсе яе здабыткі на абсалютна новай глебе Першай сусветнай.

Наступныя пакаленні беларускіх літаратараў не забываліся на падзеі 1914–1918 гг, якія паўставалі на вялікай часовай адлегласці. Гэта дазволіла вызначыць ролю Першай сусветнай у кантэксте нацыянальнай гісторыі XX ст.: рэвалюцыі 1905–1907 гг., 1917 г., станаўлення дзяржаўнасці, Польшка-савецкай вайны (1919–1921), калектывізацыі, беларусізацыі, рэпрэсій 1930–1940-х гг., Вялікай Айчыннай, пасляваеннага ўздыму гаспадаркі, Чарнобыля. Вялікая панарама народнага жыцця паўстала на старонках твораў вялікіх празаічных жанраў: «Чужая бацькаўшчына» (1977) В. Адамчыка, «Петраград – Брэст» (1981–1983) І. Шамякіна, «Пабуджаныя» (1984–1987) Г. Далідовіча, «Бежанцы» (1990) В. Карамазова, «Расія» (2007) У. Гніламёдава.

Згадкі пра Першую сусветную раскіданы па кнігах, прысвечаных Вялікай Айчыннай вайне. Паводле В. Быкава, аповед пра падзеі XX ст. патрабаваў узнаўлення пэўнага грамадска-палітычнага кантэксту, які тлумачыў жыццёвы шлях персанажаў, матывы іх учынкаў. На самым пачатку літаратурнай дзейнасці працуючы над апавяданнем «У ліхую часіну» (1959), пісьменнік лаканічна і ёміста ахарактарызаваў Першую сусветную як бясконцыя «акопы, атакі, шрапнель, кроў, грязь і вошы. Лясныя беларускія прасторы – Аўгустоў, Сувалкі, Ваўкавыск, гора бежанцаў, руіны гарадоў і жах германскай навалы» [Быкаў 2009: 273]. Пазней у апавяданні «Чырвоныя пятліцы» празаік засведчыў, як палітычная сітуацыя змяняла адносіны грамадства да 1914–1918 гг. Галоўны герой разважаў пра лёс сваёй сям’і так: «... Усё ж час нялёгка, рознае можа здарыцца. Як здарылася з бацькам, забітым у шаснаццатым на імперыялістычнай вайне. Калі б забілі на грамадзянскай... стаў бы гонарам для сына, а так чым ганарыцца. Загінуў за інтарэсы капіталістаў і памешчыкаў...» [Быкаў 2005: 403]. Адчуваецца, што апавядальнік не пагаджаўся са спрошчанай трактоўкай падзей 1916 г. Яго не столькі дзівілі ўтылітарна скіраваныя выказванні персанажа, колькі насцярожвалі змены, якія рыхтавалі перагляд сямейных каштоўнасцей і шырэй усёй папярэдняй гісторыі.

Айчынная мастацкая прастора актыўна ўзбагачалася і перакладамі твораў пра Першую сусветную вайну. Па-беларуску загучалі кнігі аўтараў-выхадцаў з Еўропы («(СНСI=СН)ЗАС (льюзіт) або адзіная справядлівая вайна», 1931, І. Бехера; «Прыгоды ўдалага ваякі Швэйка ў сусветную вайну», 1931, Я. Гашака; «Аповесць аб вечным міры», 1931, і «Дабердо», 1941, М. Залкі; «На Заходнім фронце без перамен», 1931, Э.М. Рэмарка) ці іншых частак былой Расійскай імперыі («У царскіх пагонах», 1930, В. Бабушкіна; «На крыжы», 1931, М. Громава; «Вялікі перавал», 1930, С. Заяцкага; «Магіла невядомага салдата», 1934, У. Лідзіна; «Запіскі салдата», 1931, Д. Оськіна; «Іншакраінны легіён», 1936, В. Фінка).

Акрамя ўласна мастацкага матэрыялу, навукоўцу можа зацікавіць беларускі бежанскі наратыў. Паводле Л. Шчавінскай: «народны наратыў – новы і пакуль мала даследаваны літаратурнаўцамі абсяг масавай творчасці» [Шчавінская 2006: 83].

Беларуская літаратура пра Першую сусветную, створаная яе сучаснікамі (удзельнікамі, відавочцамі), складваецца ў жанрава і тэматычна разгалінаваную сістэму, што чакае параўнальна-тыпалагічнага вывучэння. Адлюстраванне падзей 1914–1918 гг. у сінхроннай па часе беларускай савецкай прозе, паэзіі і драматургіі не было прыярытэтным. Дадзеная тэма адыходзіла на перыферыю, бо актуальным лічыліся творы пра рэвалюцыю, грамадзянскую вайну і першыя дзесяцігоддзі сацыялістычнага будаўніцтва. Айчынныя мастакі слова, якія ў 1920–1930-я гг. XX ст. пісалі пра Першую сусветную, засяродзіліся на будзённых з’явах: мабілізацыі, знаёмстве з акупным побытам і сродкамі масавага знішчэння, шпітальным жыццём, масавым бежанстве. У сукупнасці твораў пра 1914–1918 гг. дэтальна разгледжана, як час, абставіны, вопыт персанажаў трансфармавалі вобраз ворага (ад варвара-чужынца да спакутаванага вайной аднадумца, сябра).

ЛІТАРАТУРА

Шаблоўская 2007 – *Шаблоўская І.* Амерыканскі War Novel і беларуская ваенная проза (Тэрмін і яго змест) // Сусветная літаратура ў беларускай прасторы. Рэцэнцыя. Тыпалогія. Кантакты. Мінск: Радыёла-плюс, 2007. С. 160–162.

Аліг 1926 – Аліг [Рэцэнзія] // Маладняк. 1926. № 9. С. 103–104.

Алексиевич 2016 – *Алексиевич С.* У войны не женское лицо. М.: Время, 2016. 352 с.

Васючэнка 2014 – *Васючэнка П.* Першая сусветная вайна і беларускі літаратурны сімвалізм // Першая сусветная вайна ў народнай памяці і мастацкім адлюстраванні. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 77–81.

Сінькова 2017 – *Сінькова Л.* «Звышлітаратура» як ідэя Алеся Адамовіча і практыка Святланы Алексіевіч // Аксиологический диапазон художественной литературы. Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2017. С. 67–69.

Колас 1976 – *Колас Я.* На шляхах волі Збор твораў: У 14 т. Т. 10. Мінск: Мастацкая літаратура, 1976. С. 179–429.

Адамовіч 1982 – *Адамовіч А.* Война и деревня в современной литературе. Мінск: Наука и техника, 1982. 199 с.

Мушынскі 2014 – *Мушынскі М.* Роздум пра заўтрашні дзень гарэцказнаўства // Максім і Гаўрыла Гарэцкія: жыццё і творчасць. Мінск: Выдавец Віктар Хурсік, 2014. С. 28–33.

Адамовіч 1980 – *Адамовіч А.* «Браму скарбаў сваіх адчыняю...». Мінск: Выдавецтва БДУ, 1980. 224 с.

Гарэцкі 1985 – *Гарэцкі М.* На імперыялістычнай вайне // Гарэцкі М. Збор твораў: У 4 т. Т. 3. Мінск: Мастацкая літаратура, 1985. С. 5–128.

Быкаў 2009 – *Быкаў В. У ліхую часіну* // Быкаў В. Поўны збор твораў: У 14 т. Т. 7. Мінск: Саюз беларускіх пісьменнікаў; М.: ТАА «Выдавецтва “Время”», 2009. С. 271–281.

Быкаў 2005 – *Быкаў В. Чырвоныя пятліцы* // Быкаў В. Поўны збор твораў: У 14 т. Т. 1. Мінск: Саюз беларускіх пісьменнікаў; М.: ТАА «Выдавецтва “Время”», 2005. С. 375–408.

Щавинская 2006 – *Щавинская Л. Белорусский народный нарратив о беженстве в Первую мировую войну: путь в Россию* // Белорусско-российский диалог (Культура и литература Беларуси XX–XXI вв.). М.: Институт славяноведения РАН, 2006. С. 83–96.

REFERENCES

Shablouskaya I. American War Novel and Belarusian War Prose (The Term and Its Contents). In: Shablouskaya I. *World Literature in Belarusian Space. Reception. Typology. Contacts*. Minsk. Radyjola-plus Publ. 2007, pp. 160–162.

Alih [Review]. *Maladniak*. 1926. No 9, pp. 103–104.

Alexievich C. (2016) *War’s Unwomanly Face*. Moscow. Vremya Publ. 352 p.

Vasyuchenka P. World War I and Belarusian Literary Symbolism. In: *World War I in Public Memory and Artistic Depiction*. Minsk. Prava i Ekanomika Publ. 2014, pp. 77–81.

Sinkova L. ‘Overliterature’ as Ales Adamovich’s Idea and Sviatlana Alexievich’s Practice. In: *Axiologic Range of Fiction*. Vitebsk. VSU named after P.M. Mascherov Press. 2017, pp. 67–69.

Kolas Ya. *On the Roads to Freedom*. In: Kolas Ya. *Collected Works: In 14 vols. Vol. 10*. Minsk. Mastatskaya Litaratura Publ. 1976, pp. 179–429.

Adamovich A. (1982) *War and Countryside in Modern Literature*. Minsk. Nauka i Tekhnika Publ. 199 p.

Mushynski M. Thinking about the Future of Haretsky’s Studies. In: *Maksim and Gawrila Haretsky: Life and Creative Work*. Minsk. Viktor Khursik Publishers. 2014, pp. 28–33.

Adamovich A. (1980) ‘I Open my Treasure House...’. Minsk. BSU Publishers. 224 p.

Haretsky M. *At the Imperialistic War*. In: Haretsky M. *Collected Works: In 4 vols. Vol. 3*. Minsk. Mastatskaya Litaratura Publ. 1985, pp. 5–128.

Bykau V. *In Evil Times*. In: Bykau V. *The Complete Set of Works: In 14 vols. Vol. 7*. Minsk. Sayuz Belaruskikh Pismennikau Publ.; Moscow. Vremya Publishers. 2009, pp. 271–281.

Bykau V. *Red Buttonholes*. In: Bykau V. *The Complete Set of Works: In 14 vols. Vol. 1*. Minsk. Sayuz Belaruskikh Pismennikau Publ.; Moscow. Vremya Publishers. 2005, pp. 375–408.

Shchavinskaya L. *Belarusian Folk Refugee Narration during World War I: A Road to Russia*. In: *Belarusian-Russian Dialogue (Belarusian Culture and Literature in the 20–21st centuries)*. Moscow. Institute of Slavic Studies (RAS) Press. 2006, pp. 83–96.

Сведения об авторе:

Зоя Ивановна Третьяк,

канд. филол. наук

доцент

кафедра мировой литературы и иностранных языков

историко-филологический факультет

Полоцкий государственный университет (Республика Беларусь)

Зоя Іванаўна Траццяк,

кандыдыт філалагічных навук

дацэнт

кафедра сусветнай літаратуры і замежных моў
Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт (Рэспубліка Беларусь)

Zoya I. Tratsiak,
PhD
Associate Professor
Department of World Literature and Foreign Languages
Historical-Philological Faculty
Polotsk State University (Belarus)
zoya.tretyak@rambler.ru

SPECIFICS OF WORLD WAR I DEPICTION IN BELARUSIAN LITERATURE